

ספרותנו בעיני דב סדן

במלאת שבעים וחמש לדב סדן

שמואל ורסס

דותיו של עם-עולם, וכמובן, על ההבדלים בהתייחסות נפשית בתמורות הנסיבות ההיסטוריות של זמן ומקום, ועל מורכבות בעיותיו של דב סדן, "הקורא מספר אל"ף", אשר "היקף הכוליות של היצירה היהודית" גדול אצלו לאין-שיעור לעומת קודמיו. ואשר לסוגי יצירתו הבקרתית, הרי הוא עצמו הגדיר את שלוש הדרכים שהלך בהן, כשהוא מקפיד שלא לערבב את התחומים: דרך המסה, דרך המאמר ודרך המחקר. ("ספרים נפתחים", בלשון מדבר בעדו, עמ' 96-101).

תפיסתו הכוללת את ספרותנו דומה מתמצית במשל היער, על גורל גידוליו השונים, אילנותיו הגבוהים ואלה החוסים בצלם. נזכור את התמונה הקודרת של היצירה, באין לה תנאי גידול הולמים, ב"שירה יתומה" של ביאליק, שבה הועלתה בלשון המראות חזות היער האבל והמחריש כמוות, על אלונים וברושי הערומים ועל "רקב פגרי אלונים עתיקים הפוכים משורש", אשר "עיק על קרקע היער ויחנקו בכורי כל פרח". ביער כזה נשמעת שירת המשורר הבודד "כשמוע קול שירה יתומה". מה שונה היא חזות היער המצטיירת לסדן כדימוי היצירה הספרותית בכל דור דור: "כיער גדול על קרקע המצמית עירוב של קבוצות אילנות גדולים וציבורי אילנות קטנים ושרשיהם — — — ובינותם עדת קנים תמירים וקופים, מהם רמים ביותר, — — — סבכי שיחים ורוב עשבים וטחב, והכל יונקים זה מזה ומיניקים זה את זה, וכל כולם כחטיבת חיים גדולה אחת השרויה ברצועת אדמה אחת ותחת חופת צל אחת" (אבני בוחן, עמ' 12). ואכן כנקודת מוצא פרוגרמטית לדרך עיונו של סדן בספרותנו היא, שענינו בשואות תמיד לא רק אל אותם אילנות גדולים, אלא אל אותה "שפעת קנים בינונים ונמוכים", שאפילו האילנות הגדולים ניזונים מהם לפעמים וההתבוננות בכל גידולי היער אינה בנפרד

מרוכים תחומיו של דב סדן, תחומים שרוח אחת מפעמת אותם. בלי משים יש שהוא עצמו משרטט מסלולים, תחנות ושבילים מתוך דרכו שלו אגב תיאור פעלם של אחרים בספרותנו. הריהו עוסק במסכת ברנר ומונה פעולותיו: מספר, מבקר, פובליציסט, עורך, מתרגם ופטרונה של הספרות, הנוקק לצורות "מאמרי-ההערכה ורשימת הפולמוס, ציוני דרך והערות-אגב — — — והמסה המקפת משיפוליה של ההשכלה עד טבורה של המודרנה", ועם כל אלה — "הקורא בה"א הידיעה של הספרות העברית החיה לכל גילוייה ותגובתו עליהם הפעילה כלים מכלים שונים עד שאסופת תגובותיו המגוונת היא כתשקיפה של ספרות דורו" ("מסכת לסוגיותיה", בין דין לחש"בון, עמ' 141). והרי הוא בודק את פעלו של המבקר שמואל ניגר בספרות יידיש, ומהות הזימון והזיקה שבין תחומי עשייה שונים ומרובים בפעלו שלו עצמו משתקפת בבדיקה זו במהימנות לא-מבוטלת. הוא מצביע על ניגודי מהות שבתוך מערכת כלים משולשת זו של הרצונות, המבקר וההיסטוריון, שנתלכדו שלושתם בנפש אחת המסיירת על פני מפת ספרות גדולה, והוא מציייר כיצד ניגר חי את מפעלם של שלושה דורות בספרות לשלוחותיה, "כאחדות מתוך ריבוי, באופן שכל חזיון וחזיון נקלט לו כקו בחטיבה ונארג לו כחוט במרבד-אדירים". הוא משתאה להיקף כתיבתו של האיש, אשר "בו מצאה ספרות יידיש את הקורא בה"א הידיעה, את גדול מתמידיה", וכן ליכולת קליטתו ו"כיצד נבנה בלבנים הקטנות האלה בניין של ראייה רחבה יותר ככוליות של היצירה היהודית" ("המבקר והיכלול", אבני מפתח, ח"א, עמ' 262, 265, 267, 272 ועוד).

ויפה, כאמור, כוחה של הגדרת המוגדר למגדיר עצמו. אך אין צריך לומר, שאין כאן חפיפה או מיצוי. לצורך זה די להזכיר ולרמוז על פירושו המ-קורי בסוגיית הלשונות, על סוגיית האמונה ועתי-

לותיו של המשורר הנדחס אל תוכו, בהתעלמה מאותן תכונות שאינן משתלבות בתחומו: נכנס הוא למעגל מבחינת הצד השווה ואינו נכנס מבחינת הצד השונה, שהוא העיקר ("דמדומים ומעבר להם", בין דין לחשבון, עמ' 45 וכן כנ"ל, אבני גדר, עמ' 29).

שונות הן שיטות ההתבוננות של סדן בחזיונות ספרותנו, אם כי נוהג הוא להזקק לכמה דרכים וסוגי תצפית כאחד, אם לסירוגין ואם בעת ובעונה אחת, ובהדגשות שונות במגמה ובצורה. הרי מגמה מסאית, והרי שירטוט דיוקנאות סופרים לאור יציאתם, הרי נטייה למונוגרפיה, והרי איסוף שקוד ושופע של לשונות לשם הדגמה, והרי דרך המיצוי — ולרוב בסגנון אישי מאד ששזורים בו ציורים ודימויים ופניות אישיות נרגשות בנוסח אינטימי, והבאת דברים בשם אומרם. ויש שהוא חוזר לדון בנושא, או בדמות של יוצר כעבור שנים, כשהוא מעמת דברים שנאמרו בשעתם עם דברים שנתרקמו לאחר שנים, מזווית היסטורית אל זווית הכתובים שחוייתם נתחדשה, הוא מניח לקורא לשפוט מה בין שתי ראיות באותה סוגיה. "מעטים הם דברי, שהפסיק שבהם זכאי שייחשב סוף־פסוק, ולעומתם מרובים הם דברי, שסוף־הפסוק שבהם חייב להיחשב פסיק". אמנם אין לו לסדן אשליות. אף מה שקרוי עיון או חקר הוא לעתים בגדר מדרש, ולא האמת כולה. עם זאת מובטח לך שהוא תר אחרי נקודת־מוצא של קבע — זמנו או מקומו של המשורר, קרקע צמיחתו ואווירתה — שאם לא כן, ידע הוא כי הדרש סופו שהוא "דרש של תהוה". ("עדות משולשת", מאזנים, כג (תשכ"ו) עמ' 472).

בחתירתו אל מהות הסופר הוא גרר לגסיבות היסטוריות ורגיונאליות, לזימוני גורל יהודי קיבוצי וגורלות אישיים־משפחתיים, לחוויות מעולמו האישי של היוצר. מחוז ילדותו ומכורתו של סופר ומקרי חייו הם רכיב מהותי בתיאורו. עם תיאור עולמו הרוחני של אשר ברש הוא תהה על צביונה של גולת גאליציה, שנקלעה בין ארבע לשונות והיא שרויה במתיחות־תמיד בין הבית ובין הנכר. (בין דין לחשבון, עמ' 228). וכך הוא משרטט את המסכת של שלוה, סערה וטלטול האופיינית לדרכו של משורר יידיש, בריש וינשטיין, בעל הפואימה "ריי־שא" מתוך "בינה במחצבתו וגידולו, והרי היא אדמת גאליציה על הגלגולים המדיניים שפקדהו

ובמבודד, אלא מתוך זיקה אל קרקע מטעם ואל נופו של היער — של הספרות כולה.

ציור זה של היער משמש לסדן גם לשם הסתייגות מבקורת הספרות הנעוצה בתפיסה על "עבודת־גיבורים", המזהה אותם "אילנות הנראים אדירי־קומה וסיעת האילנות אשר בחוג חסותם" עם היער כולו. תפיסה כזו של הספרות מייחס סדן גם לניגר בספריו; אך לאמיתו של דבר, מטעים הוא, הרי אף ניגר גורס, כי סוד שגשוגם של אותם "האלונים העזים" טמון "בהיסטוריה, בעם, בציבור, בקולקטיב, שכן כולם כאחד הם היער" (אבני מפתח, א, עמ' 273). ועל כן, סבור סדן, אין לנקוט בתולדות הספרות שיטת מבחר זו הנהוגה לעתים באנתולוגיות, שהרי הספרות במהותה היא עניין כולל, וחובה לטפל בכלם (על־פי ג. ירדני, שיחות עם סופרים, עמ' 98).

ממשל היער, שבו הולך סדן בעקבות מורשתו הציורית של ביאליק במסותיו, הוא פנה גם לדיוק־נאות של עצים בנפרד ולצומח שסביבם. פעלו של נחום סוקולוב כסופר מצטייר לו מתוך משל השיק־מה — אשר "נופה מתפשט ברוחב־בדיו מרבי־הפרי ומרבי־הצל וקצות ענפיו משתפלים וכאילו מתחברים בשרשיהם המשתרגים בעוביים כי רב" (בין דין לחשבון, (תרצ"ו), עמ' 346). ואילו שירת יעקב לרנר הערירית כשירת הערער בערבה: "קר ואובד הוא הערער בערבה הנידחת", שיש בו מן "הציפיה לרקב מכלה או לסופה מסערת" ("שירת הערער", אבני בוחן, עמ' 106—111).

לעומת זאת אם מחבב הוא את ציור היער על צמחייתו כדוגמה של כוליות אחת, דוחה הוא את תמונת הספרות במתכונת כוכב מרכזי וסביבו כוכבי־לכת, ציור שהוא חביב על ביאליק. סדן גורס כי המאורות המקיפים את המאור הגדול "אפילו הם קטנים, הרי זיקתם למאור הגדול ושייכותם למערכתו גותנים להם מגדלו ומגדלותו". שהרי לפי הסכימה המקובלת, אותם משוררים שנולדו בין השמשות נמצאים מנושלים; כבר יצאו חוץ לתחומו של מעגל אחד, ועדיין אינם שרויים במעגל שלא־א־ריו — אף על פי שלעתים קובעים הם מועד לעצמו" ("בין השמשות", אבני בוחן, עמ' 11—12). גם מצד אחר רואה סדן קיפוח בשיטה זו של מעגלים בשעה שהוא בא, למשל, לתאר טיבה של שירת יצחק קצנלסון. שיטת המעגל חוטאת לאישיותו ולסגנו־

מתו של פרויד לכיבוש היצר האפל בסיועה של הדעת.

כעורך הוא מקדיש גליון מיוחד של מוסף "דבר" (ט"ז באייר תרצ"ו) ליובלו של פרויד, גדוש מאמרים, מקור ותרגום, להערכת מישנתו, ובמאמרו "ראשי-פרקים" הוא עומד לפנינו כמעריץ של פרויד וסניגור פסקני כלפי משיגיו ויריביו. "כל הבעה והביעה של הנפש והרוח — — — חייבת להיראות שלא לפי גילוייה, אלא לפי חיפוייה, כמין תחנת-ביניים, בהתאבקות מגמות מנוגדות של כוחות-מטה ומגמות-מעלה". ועוד: "לעולם יהא האדם וקיבוץ האדם בודק במעשיו ברחשיו, הנראים לו ישרים וצודקים ובאמת אינם אלא כיוסי מתעה להיפוכם של כוונותיו ורצונו".

ונימה אישית יותר אתה שומע בדברי הספרו על פרויד, כשהוא מתאר את רישומה העז של מישנתו, ששימשה לו לסדן נקודת-אחיזה ומצפן בעולמו, שברשות-היחיד. תורה זו, מטעים הוא, מחייבת של-עולם יהא אדם נוהג "לעשות ריקאפיטולאציה של עצמו על מחבואי יצריו וביטויים בדרך-חייו ומש-עולים". מטעים הוא את חשיבותם של פכים קטנים שבחיי אנוש ויצירתו, שהם, בסופו של דבר, חזות-הכול, שכן "ההופעה המועטת, הגילוי הזעיר, הפרט השפל, שאינם מורגשים לקוטן, הם הם מחבואי היצר, שגירשת אותו מנחלתך כאויב תרבותך, כשטן-מוסר". אשר על כן, "אין לך קטנה ואין לך טפלה שלא תהא גדולה מדי ומקריית מדי לעניין החדש שאתה חייב למתוח עליה" (אבני גדר, עמ' 201).

ואכן המעיין בכתבי סדן לא יתקשה לגלות את עקבותיהם של ערכים והבחנות-יסוד אלו: גילוי וחיפוי, פער בין כוונה ותוצאה בפעלם של יוצרים והוגים ותנועות, חוויית המעמקים של יצר ויצירה והמאבק הנואש על גאולה בדרכי אמנות על סמליה, ההקפדה על הפרטים הזעירים בחיי אנוש ובחיי הטכסט הספרותי.

מוטיב, הראוי לתשומת-לב, חוזר ונשנה בכל אחד ממאמריו אלה והוא מוטיב אור-הפנס, שיש להטיל על "אפלולית היצר", ובעוד מועד, ברשות היחיד והרבים כאחד. בימי השתלטות היצר האפל בגרמניה הוא מקדיש מסה ליצירתו של ג. שופמן והוא קורא לה "פנס ביער" — על-פי הסיפור המיניאטורי "לנג" משנות העשרים, והוא עושה את ניסוחו האפיגרא-מאטי של שופמן בדבר "הפנס האלקטרי בעבי היער"

ואילו שחרותו של המשורר היא באמריקה שמעבר לים" (אבני מפתח, א', עמ' 204). ועתים הוא בודק בדיקה סוציולוגית-סטטיסטית, את עיסוקם והר-כבם המעמדי של אבות ובנים, שבניהם הדבקים בספרותנו הצד השווה שבהם שהם בני-תורה, ומס-ווג משורים (כגון בשירה הלירית ביידיש שצמחה בגאליציה) לפי גלגול-יחיהם, מקומות ישיבתם, אם בארץ מחצבתם ואם בארצות הגירתם (שם, עמ' 196). וסמוכה לבדיקת מולדתו ואזורו של המשורר, על ציבונם וקורותיהם, בדיקת מולדת שירתו.

כשם שסדן מתחקה על שרשי משפחתו ואילן היוחסין של הסופר, הוא שוקד לחשוף את הסודות הסמויים בביוגראפיה הפנימית שלו, כדי שהגילוי המכוסה יהיו משלימים זה את זה, ואף הניגודים יתפרשו ויסתברו באורח דיאלקטי לגוניהם ובני-גוניהם. שהרי ניגודים שבעולם ושבנפש הם "לא כצמד כוחות הניצבים זה כנגד זה ונאבקים זה בזה, אלא כשכבה עליונה על גבי שכבה תחתונה, בחינת אפר-הממשות המתערם על אש-החזון ומדעיכה, והיא באחרית יקודה, פורצת וחיה" ("בשער הנגינה", אבני בוחן, עמ' 136).

ב

דומה לארבע פגישות היתה משמעות גורלית לעי-צוב דרכו של סדן כמבקר וחוקר של הספרות. בתחום ספרותנו בולטת זיקתו המיוחדת לדמויותיהם של ברנר, ביאליק ועגנון, ונלוית לה הפגישה עם מישנתו של זיגמונד פרויד בתורת-הנפש. אמנם בהרחק של שנים מעיד סדן על עצמו: "בימים ההם נעזרתי בשיטת המחקר הפסיכואנליטית ביתר אדי-קות משנעזרתי בה אחר כך, אבל גם אז נהגתי בזהירות מרובה ונשמרתי מדוגמאטיות, שהרי הפסי-כואנליזיה אין בכוחה לפרש כל חזיונות הספרות (ג). ירדני, שיחות עם סופרים, עמ' 99). אך דומה כי לכתחילה היתה מעורבותו במישנתה של אסכולה זו מרובה וזיקתו אל מחוללה אף נלהבת, ורישומן של הבחנות השאובות מתוך מישנת הפסיכואנליזיה ניכר היטב בכתבתו בימים ההם.

שלוש פעמים כתב סדן על פרויד עצמו — שני מאמרים לכבוד יום-הולדתו השמונים, ומאמר אחד לאחר מותו (מלבד רשימה בדבר מינוח עברי אחיד למישנת הפסיכואנליזיה), והדברים תמיד נאמרים ברגש ובהתפעמות, כשהקו המנחה הוא הבלטת תרו-

הוא וחוזר ומטעים תביעתו משכבר לרדת לשרשי שירתו ולא רק להתבונן בצמרתה. ההרמוניה שב-אידיליה אינה אלא אשליה, "ככרום ענוג על גבי געש פרא של יצרי סכסוך והשמד". הוא מעלה שההוויה השלווה של הערבה היא רק למראית-עין ("בלב הערבה", "בין תוכחה לאידיליה", בין דין לחשבון, עמ' 18). הערבה "אינה אלא פרויקציה של הנפש הפרימיטיבית, החיה כיצרה", ומנמנים בה יצרי-בראשית החנוקים והמצפים לפורקנם. עם זאת, אותה ערבה "אינה אלא נפש הילד, כלומר נפש האדם ביצירתה" (שם, עמ' 19—20).

מסקנתו של סדן מצביעה על תחושת הוזהות הטבעית של המשורר עם הערבה רדומת-היצרים, וכך מתחוויר לנו, כדבריו, "כי כל אותה האהבה הגדולה לאילי-הקדם אינה אלא עדות לדיבוק הגדול ביצרי-בראשית". כל המוטיבים האלייליים, שהביקורת מבליטה יתר על המידה, אינם אלא פרי ראייתו של המשורר באותן דמויות-קדומים נכריות "בבואה של נפשו כמשאלתה — גאולת היצרים הגדולים המפרי-נסים את היצירה וההרס כאחד" (שם, עמ' 21).

קו עקרוני חדש מסתמן בדבריו כשהוא חוזר אל טשרניחובסקי בשנים תש"ה ותשי"ג. עתה מועתקת נקודת-הכובד של הדיון מתופעות חיי-הנפש של היחיד אל בעיות החוויה ההיסטורית-רוחנית. כשבו-דק סדן את מעמדו של המשורר בתוך עמו בצל השואה, הרי נקודת-המוצא לדיון אינה רויזיה בהערכת שירתו מתוך בדיקת החוויה היחידית והקייבוצית ויצרים המאיימים במחשכים, אלא לאור בעיות של אמונות ודעות שבגלוי. עתה מגמתו היא להוכיח כי מרדתו של טשרניחובסקי במורשת היהדות לא היתה מהותית, שכן "מורשת כוחו היא באש-התמיד שנצרו אותה דורות-הגלות, ואך תע-תועי-נעורים הם שהסתירו מפניו ומפני מעריכיו את האמת הפשוטה הזאת". מסקנתו של סדן היא עתה, בנימה אפולוגטית כלשהו, "כי המשורר שיחרר עצמו ממורשת המשכילות ופתח את לבו לאהבת ישראל, שהיתה יסוד נפשו לאמתה. אף אין להעלים עיין מהערת-האגב המשתרבת לדבריו, בהיסח-הדעת כביכול, על גילויי "הכפירה בכוח עצמנו וב-ערך עצמנו — למשל, פרויד המוכיח כי משה רבנו הוא מצרי" ("מאותם ניצוצות הפלא", שם, עמ' 25—26).

במסתו "בין תפילה לחרדה" (תשי"ג) אמנם מודע

נקודת מוצא לתיאור יצרי-בראשית, הלא הם היצרים האפלים האורבים להתפרץ מכלאם, כשהוא למד לא רק על דרכו של שופמן המספר, אלא על "אפילה שירדה עתה לעולם". על "רשרוש הפסיעות הראשוניות של הלסטים באפילה" (אבני בוחן, עמ' 164). אף למישנתו של אחד-העם, במלאת עשר שנים למותו, הוא נדרש ברוח ההבחנות הללו, כשיחסו המבטל של ההוגה כלפי צורכי הספרות היפה מוסבר באור חדש, כיחס אל אידיאל רחוק שלעתיד לבוא שהוא בעצם נמשך אחריו. "הם המאוויים האחרונים, צריכים למצוא מחבוא לעצמם בפניה הנסתרה שבלב ואילו היד העושה נתונה למטרות-ביניים". עיקרו של מאמר זה מכוון להבליט את העימות בין מישאלות כמוסות שהן כבולות "במדור התחתון שבלב" ובין הדעות שבגלוי. וברוח זו מוסבר גם פשר זיקתו הדיאלקטית של אחד-העם לציונות ודרכי הגשמתה ("בין הצמדים", בין דין לחשבון, עמ' 303 ; 306—307).

את המעמקים והעולמות החבויים והמודחקים, שלא קורא להם דרוו, והם מוסיפים להתקיים ככוח מניע ומפעיל, אנו מוצאים גם בשעה שהוא בא לדון ביוצרים כברקוביץ וברש. אורח הרצאתו וסיפורו של י"ד ברקוביץ כולו הרמוניה לכאורה — והרי לפנינו "פתח הלוע של הר-געש, שכיסתה עליו המתינות והשקט שבמלאכת התיאור". אותה הוויה של נוודות ללא-הפוגה ותלישות וכמיהה למרחקים — עיקרה אינן הנסיבות החברתיות והאידיאות שב-הוויה היהודית, אלא היא נעוצה מעיקרה בחזיונות מעולם חיי-הנפש. לעיניו "רמזי סמל לעולם האבוד — לפני היות הבלדה בין בית ומרחק, באין התינוק יודע אלא את חיקי-האם" ("המרחק הנורא", אבני בוחן, עמ' 180—181). וכן אשר ברש, שדמותו המ-קובלת היא "ארשת ממוזגת", "באמת הרי חייו כהרי יצירתו לא כאספקלריה הגלויה שבהם היא המצולה הכסויה שבהם. כאן וכאן הצלילות והמתינות הם כגשר של אמונות המתוח על גבי געש של סכסוכי-יצר ומידרך נפש" ("ארשת ממוזגת", בין דין לחשבון, עמ' 230). המעיין יאזין כאן לא רק הד קולו של פרויד אלא גם הד דבריו של ביאליק על "מצולות התוהו" וההליכה על פי התהום במסתו "גילוי וכיסוי בלשון".

ודומה אורח התבוננותו בשירת טשרניחובסקי. במרוצת עשרים שנה, בין תרצ"ב לתשי"ג, מטעים

את צעדיו, ושעל כן הנסתר אנוס "להתלבש בכי-סויים שונים כדי להערים על התודעה ולצאת בחי-לופי-צורה ואפילו במסולף ובמסורס לאויר-העולם" (העולם, 1933, גל' ל'); וכן על החוויות הארוטיות של גיבורי ברנר.

עניין מיוחד יש במאמרו "לדרכי לשונו של ברנר", המעיד לא רק על הבנתו של סדן בחלקם של מטב-עות-הלשון בסכסוכי הנפש, אלא על חושו הבלשני הרגיש והמעודן, שלימים מצא פורקנו בחקרי הלשון המאוחרים שלו, שהופקעו כליל מזיקתם אל מישנת פרויד ותלמידיו. לפי שעה, הצידוק להתעמקות בשי-מושי לשונו של ברנר עדיין נמצא לו ברמזי כפל ההוראה, ולא דוקא על-פי מסורת השעשוע שבספ-רותנו, אלא מתוך אסמכתאות על תיאודור רייק ופרויד בדיוניהם על הבדחה, שהרי שחוק המלים "מגלה איזה קו נסתר, איזה צד של ניגוד בין ההע-רכה שבגלוי וההערכה שבצנעה" (מאזנים, שבועון, ג' תרצ"ב, גל' מה, מט).

כאן מסתמנת נטייתו של סדן, המתגלית ביתר שאת במחקריו המאוחרים, להביא מקבילות מיצירות סופרים שקדמו לברנר לציירופי מלים תוך שינוי הוראתם. בהערותיו הצמדות והמתמשכות מוצא אתה מקבילות מחכימות מכתבי מנדלי, יל"ג וביאליק, וכן ניבים של משוררים מימי-הביניים — והם עד היום חומר היולי מועיל, העשוי לשמש נקודת אחיזה לעיונים לשוניים, ללא העומס המיתודי של אסכולה זו דווקא. עיון בלשונו של ברנר, מופקע כמעט לחלוטין מן הזיקה לפרויד ותלמידיו, אתה מוצא עוד במאמר משנת תרצ"א, "גרגרים" (דבר, מוסף, י"ד אייר תרצ"א), שעניינו בדיקת יסודות יידיש בלשונו של ברנר. הוא מביא דוגמאות למכביר מלשון דמויותיו העממיות של ברנר, כשמלים ידיות משו-לבות או מתורגמות בה, מתוך מאמציו של ברנר לשוות ללשון העברית מתכונותיה של לשון-דיבור חיה וגמישה ולהרחיב בכלל. ויש במאמר זה, שלא כונס לכתביו של סדן, בשורה לעיוני המאוחרים יותר בזיקת-הגומלין בין עברית ליידיש בספרותנו. בשנת תרצ"ו, במסתו על גיבוריו של ברנר, "בדרך לענווי-עולם" (בין דין לחשבון, עמ' 137—139) הוא קובע אמות-מידה טיפולוגיות לגיבורי ברנר, כשהוא מבחין בין "דמות המרכז" ל"דמות שכנגד", ודעתו נתונה לדמויות "הצד שכנגד". דמו-יות אלו מיוחדות הן לאו דווקא בדכודך-הנפש

סדן לסתירה בין שירת התוכחה של המשורר כלפי עמו לבין זו של חטיבת האידיליות, אך הדגש הוא אף כאן על בעיית העם, לא לפי אמת-המידה הצרה של רשות-היחיד. פשר זעמו של המשורר אינו מקו-פל בכוחות-נפש חבוים ומדוכאים, אלא באידיאו-לוגיה הגלויה לעין, ובכלל זה "התוכחות המש-כילית היתירה", והן המקלקלות את השורה. הפרשן, שאינו מתכחש כלל להבחנותיו הקודמות בדבר הער-בה כסמל לבעיות ההיסטוריות ולמערכי-הנפש כאחד, מרכז עתה את הארתו בחזות ההתרחשות המשברית ההיסטורית של העם, כאשר "החרדה באה ונהייתה כתומה" (שם, עמ' 34).

ג

"נער הייתי כשגיליתי את ברנר, וסיפורי יותר משבלעתים נבלעתי בהם. ביתר ברור: חשתי את עצמי בלוע בתוכם, עד שדימיתי כי הם מצוותים כנגדי: כך הכתוב מדבר" ("איש מכאובות", בין דין לחשבון, עמ' 144). הדברים נאמרו במלאת אר-בעים שנה למות ברנר. מן הסתם היו שלבי מעבר בין זיקת-ראשית של הזדהות והתפעמות לבין מאמץ המחקר, בשעה שסדן מחבר את חיבורו "פרקים בפסיכולוגיה של ברנר", שהתפרסם מגילות מגילות בשנים תרצ"א—תרצ"ו, ולא כונס בספריו. אך פר-קים אלה אין בהם כדי לאשר את ההנחה המקובלת על מעריכי סדן, הנוהגים לסמן את מהלכו מן הפוב-ליציסטיקה, מן "המסה האימפרסיוניסטית" אל המח-קר הצמוד אל פרטי הפרטים של הטכסט. מסתבר כי אלה ואלה כרוכים זה בזה.

הוא מקפיד לדובב את ברנר עצמו, ומרבה, אולי יתר על המידה, בהבאת דבריו — וזאת כדי להוכיח את אמיתו, הניזונה הרבה ממישנתו של פרויד. ויש והמינוח הפרוידיסטי, שעדיין לא נטמע בגוף הנוסח של החוקר, נושר לו כקליפה, וגופי הנושאים מת-קיימים ומוארים בזכות עצמם. בפרקים שפירסם בתרצ"א בסוגיה של הבלתי-מודע בעולם הנפשות הפועלות של ברנר הוא מתחקה על הזיקה האמביו-אלנטית של הבן לאביו, "הרגשה שפוסחת היא בין אהבה ושנאה" (אחדות העבודה, תרצ"א); על האר-טוביוגרפיה של היוצר המובלעת בדמויותיו (מאז-נים, שבועון, שנה ד', תרצ"ג גל' מד); על חלקו של החלום בהקיץ ועל הוידוי של גיבוריו, כשמחוסם עולה ה"נסתר" הנאבק עם "כוח התודעה" המצר

באסופת כתביו "באפילת הסתירה", שנתפרסמה בעשרה בטבת תרצ"ג — הוא תובע שינוי-ערכים בדרכי ההבנה של המשורר ועולמו. דור של פרשנים ראציונאליסטים, לא ראה כי מאחורי הסכסוכים האקטואליים, בני הדור, השלובים בתוך המציאות הקונקרטית של המקום והזמן בתולדותיו חבויים שרשי סכסוכים עמוקים יותר, שלידתם עם כל אדם חדש שיצרו אינם רוצים להשלים אל כבלי התרבות. הללו לא ראו שעיקר שירתו של ביאליק אינו בשירי התוכחה לעם והקריאה לציון, אלא בירידה למעמקים, ליסודו שיסודי הנפש שלפני היות האדם חבר לעם, לחברה, לתרבות, סדן הציב ברום פסגתה של יצירת ביאליק את שירת היחיד, לבטוי ובדידותו, את השירה הנאבכת על תיקון אמנותי לחוויות שחר-ילדותו, ועמן "שירת הבריכה והאלון, אילת השחר, מתי המדבר ואגדת החורבן", שבכולן נגאלה "שכבת נפש משכבות השתייה". אלא שמאבקו של ביאליק על מתן ביטוי לעולמו הנסתר נדחק ונדחה יותר מדי מפני מידת האחריות של הרואה כי "בשעה שהכלי האוצר את כל התכנים, הגלויים והנסתרים כאחת, צפוי לשבירה — שמירתו של הכלי עיקר".

ברוח זו הוסיף סדן לחתור לפשר עולמו של ביאליק אף במאמריו משנת תש"ט שנצטרפו לאחר מכן לחטיבה אחת של הפרק "אל השתייה" במסת-המבוא "על ספרותנו" שפירסם בשנת 1951 וקודם לכן — בחוברות ראשונות של כתב-העת "מולד"), עיקר הנחתו היא, שהמשורר לא זכה למלוא ביטויו האמנותי, אלא נחסם באורח "פאטאלי" אם בעטייה של תקופת וולוז'ין, אם בשל החומרה חומרתו המחשב-תית המרסנת של אחד-העם, ואם על ידי מגדלי מוכר-ספרים, הריאליסטן המפוכח שאינו מבין לעור-למו הפנימי של ביאליק. הנחה חריפה היא, המ-עוררת מחשבות. וספק הוא בעינינו אם אמנם היתה התפתחותו האמנותית ניכרת בלעדי זימונים "פא-טאליים" אלו בדרך חייו.

אם בהערכתו הראשונה של סדן משנת תרצ"ג עמד על "העירוב הסינכרוני, העירוב של הדיבור לנפש והדיבור לרבים", הרי עתה בשנת תש"ט (במ-אמרו "המשולש") הוא מבליט את הישגי ההיתוך והמיזוג של "החוויה, התולדות, היקום" — בסמלי הגר, תלת-האש והאור שלפני הלידה —, וכן הוא מדגיש את הצורך לתפוס את המשורר בכליותו.

ובהרגשת אשמה, אלא "בפשטות גדולה, בהשלמה למשא-גורלם, במסירות אחרונה למצוות-העשייה שלהם — — — הם נושאים בעול החיים והמע-שים". יש כאן נקודת-חיבור בין מאמר זה לבין עולמו השירי של ביאליק, שהרי "עבוי עולם" בשם המאמר אף הוא שאוב משירו של ביאליק "יהי חלקי עמכם", וגם איפיון הדמויות הללו הוא ברוחו של שיר זה, והוא הדין בשרטוט דיוקנו של ברנר עצמו כמבטא את הוויית גיבוריו: "בעצם היו בחייו חיי הצדיק הנסתר שבא מלעבר, התקרבות-תמיד לדרך, ועווי עולם אילמי נפש, צנועי הגות ועלי-לה" (שם, עמ' 139).

ד

אם כקורא נפעם ואם כמי שעורך חשבונה של ספ-רותנו, בכל הקשר והקשר שבו ביאליק מופיע בדיו-ניו של סדן, הוא המוקד והוא נקודת-המוצא, או בלשוננו: "פיסגת-הרים המשמשת קנה-מידה ומקור, שהכל משתלשל הימנו". אם כקורא, הרי זכר כיבוש שירתו במקורה נתלכד בזכרונו עם חבלי הלשון העברית שהתנסה בהם בנעוריו, וההתעמקות ביצי-רת ביאליק היתה לו לחווית-קבע מרתקת, שבתקו-פות שונות העלה מתוכה גנזי נסתרות. וגם כחוקר, הרי בכל תקופה בחייו ביקש ומצא נתיבות שונים לעולמו של המשורר, ועדיין הוא מוסיף להתמודד עם עולם זה כשהוא נמשך אחר קסמי שירתו ואי-שיותו. וכגודל הקסם יראת-הכבוד. הוא זכה לשבת בעירו של המשורר, בשנים הראשונות לעלייתו לארץ-ישראל, ואף לא החמיץ שום מעמד פומבי של ביאליק, אך לא נתקרב אל המשורר, כעדותו כעבור שנים רבות: "כל הקולר תלוי בי — יראת כבודו כפתה עלי מצוות-ריחוק" ("עדות משולשת", מאזנים, כג (תשכ"ו/1) עמ' 472).

אם כקורא וכפרשן היה כרוך אחריו, הרי בהבנת תרבותנו ופשר מארג ספרותנו, המשיך ופיתח, מדעת או שלא מדעת, כמה מהנחותיו ומתפיסותיו. כך בעניין הלשונות בעמנו וביחס אל לשון יידיש, בתפיסותיו בסוגיות של תרגום וכינוס, וברגישותו לחיי הלשון העברית בעבר ובהווה. ובודאי יש למ-צוא בו מהשפעת דרכו של ביאליק במסותיו, אם כי סדן גיבש לו גירסה סגנונית סגולית משל עצמו, משרשו שלו.

כמעט מראשית עיונו בביאליק — במסתו הקרויה

בניתוחי צירופים, מלים ומוטיבים בגלגוליהם וב-גלגולי-גלגוליהם, הוא כביכול בא לאמת עיקרים, שכבר נתנסחו באותן מסות פרוגרמטיות ראשונות, ואף להמשיך את עיוני הלשוניים אשר כבר פירסם בראשית עיסוקו בשירת ביאליק. ברבות הימים אנו רואים אותו פורץ את המעגל שהוא תחם לעצמו בהשראתה של מישנת פרויד, כדי להתייחד יותר ויותר עם הנוף הסגולי של אותו יער ששמו הספרות העברית על מסלוליו ופיתוליו שביליו הנסתרים.

ה

שונה היא עמדתו של סדן המבקר והחוקר בהארת יצירתו של ש"י עגנון. אם ברנר וביאליק שפעלם בספרות כבר היה מוגמר והם קבועים בלבו בראשית דרכו בבקורת, הרי הערכת יצירתו של עגנון התרקמה רובה בעצם התפתחותה של יצירה זו, וסדן שימש לה בן-לוויה בארבעים שנה — החל בארבעת הכרכים משנת תרצ"א, שדב סדן (שטוק) הקדיש להם מסה שכבר יצאו לה מוניטין, ועד שנים-עשר הכרכים עד-כה, ועזבונו בכללם. והרי מצב דינאמי זה של צמיחת היצירה — ואף שינויים ממהדורה למהדורה — הוא אתגר למבקר, וגם מיבחן להערכותיו. עוד בשנת תשי"ט, עם פרסום אסופת חיבוריו על עגנון בספר, מציג סדן את עצמו כ"אחד ממעריכיו, שראה את עצמו מחויב בבדיקה חוזרת". זמן-מה עבד סדן במחיצת של עגנון כמזכירו, וראה מקרוב בעיצוב החומר ההיולי למעשי-אמנות. הנימה של קירבה אישית מורגשת ב"מכתב ברכה" גלוי שפירסם לכבוד יובלו של עגנון, בשנת תרצ"ח, ובו הוא אומר: "הידעת שאני מדמה כי יש בידי לפרש דמותך ועשייתך ושאני רואה עצמי כשרוי במריבה עם חשובי מפרשיך, מתוך שאני סבור כי גיליתי בך פנים אחרות" (על ש"י עגנון, עמ' 36). בצד העיסוק ביצירותיו החדשות, מזכיר סדן לראשונה את ביכורי עטו, בעברית וביידיש, שראו אור בכתבי עת נידחים בגאליציה החל משנת 1904. באותו מכתב הוא רומז על כך, וכעבור עשרים שנה הוא חוזר לאותה "שנה ראשונה" ביצירתו של עגנון, ודן בה עם הבאת הטכסטים עצמם, בנסיונו להגיח נידבכים ראשונים למונוגרפיה על הסופר. פה, כאז כן עתה סבור סדן, כי בפירסומים ראשונים אלה אין להכיר, כי אותו צעיר, ש"י טשאטשקיס, נוצר לגדולות. הוא מתחקה במאמר מיוחד על שרשי

על המבקר להישמר מפני הנוחות שבהפרדת יסודות בשירתו, שכן הרבדים השונים בעולמו וביצירתו ממוזגים זה בתוך זה. אשר לכלים המיתודיים, גורס הוא עתה "דרך הניתוח של דקדוקי-פילולוגיה" נוסף על "שיטת ההארה של פסיכולוגיה-המעמקים" (בין דין לחשבון, עמ' 11—12).

ודרכו זו הן נסתמנה עוד בשנים הראשונות, שבהן ערער סדן על המוסכמות בהערכת ביאליק, והרבה לעסוק ב"פרטים" כגון סגולות סגנון, דרכי ציור וצירופים, בירורים שכולם מכוונים להצטרף לחש-בון המארג הפנימי של שירת ביאליק, ולפי עדות המחבר הם פרקים מתוך ספר על דרכי לשונו של ביאליק, השמור עמו בכתובים.

באותם בירורים שמסקנותיהם מושגות באורח אינדוקטיבי, ובצמוד היטב אל הטכסט, מתחקה סדן על התמורות והחליפות של מוטיבים, צירופים ומטבעות-לשון, אם בתוך שירת ביאליק, ואם בזיקתה למשוררים בעבר הרחוק והקרוב, ואף מן הדור של-אחריו, אם להבדיל ואם להקביל, ובלא הצורך לביאור המוקדם על-פי המאוחר. בתמונת "חתול השמ-מון" מודגמת התעלותו של פרט ריאליסטי קטן לדרגת סמליות גדולה וייחודית. ("בפתח השממה", כנסת, תשי"ט, כרך ה'). בעיונו "בין הגות לחזון" (מולד, 14 (1956)), מוצא סדן בשיר "על לבבכם ששמים" זיקה שלכאורה למאמר ממאמריו של אחד-העם, כשהמשורר מנתק את הנושא מן האקטואליות שבו ומעתיק אותו אל עולם סמלים ומוטיבים משלו לפי צרכיו האמנותיים שלו.

כיצד ביאליק שואל מן השירה הלוועזית ומטמיע את היסודות השאולים ברוח העברית ורבדיה האסור-ציאטיביים המיוחדים אך לה, וכמובן ברוח שירתו של ביאליק עצמו, זאת מברר סדן בדרך קליטתו של "הצור והגל" ("סוד צירופים", לשוננו, כ"ג תשי"ט). סגוליותו של המשורר מתפרשת לו לסדן כשהוא מתחקה גם על גלגולי המוטיב "אל הציפור", החל בשירי גוטלובר, לטריס, מאנה, קלמן שולמן, ואף בשירי העם.

וגם על שירתם של משוררים ששאבו ממנו דימוי-יים וצירופי ניבים. בעיונו "מטבע שסופו שיגרה כיצד" (מולד, כרך כב, תשכ"ב), שבו הוא עוקב אחר מישקעים של ביאליק בשירת בני דורו, מבליט הוא היטב לא רק את הצד השווה, אלא בעיקר את הצד השונה.

די למשברי התקופה, ובדק סיפורי-אגדה של עגנון בכלים מכלים שונים, ובולטים כאן עיוניו בסיפורים "המטפחת" ו"שבועת אמונים". כשהוא מזמן לצורך עיונו מוטיבים עממיים לגוניהם; הוא חותר לפרשם כסיפורים "כפולי קרקעית", אשר מעבר למשמעם ברשות היחיד, הם מתפרשים ב"מעגל עם ותולדתו, מעגל גוי אלוהיו". ברבדי אגדה המשוקעים בסיפור-רים, או שהם עצמם ניתנו כאגדה, מוצא סדן לפרש "פירוש הנגלה מזה ופירוש הנסתר מזה, ושני הפי-רושים נתלכדו במישור מלוכד" (שם, עמ' 93). ואכן בפירושו ל"שבועת אמונים", למשל, סדן מצרף כמה שיטות של בדיקה: בדיקת מוטיבים וסמלים, בדיקה "לשונית-סמאנטית, לצרכי הבחנה של חוקר הפולקלור, הדולה את מקבילותיו ממכמני היצירה העממית, בשיר ובפתגם. ומצטרפת לאלו בדיקות של חוקר-ספרות שאוצרות הספרות בעברית וב-ידיש פתוחים לפניו לרווחה.

הפרשנות הסמלית-אידיאית, שכבר נזקק לה בפיי-רושו ל"שבועת אמונים" ו"המטפחת", מזדווגת לב-דיקה הלשונית-ספרותית. במאמרו על הסיפור "חופת דודים" ("בין בית לקבר", בקובץ "לעגנון שיי" עמ' 185—216) — בדיון מקיף ורבי-עניין, החותר אל נוסחה משמעותית מלכדת לכל הדי מיתוס ומנהגי-עם המשוקעים בסיפור, כשנקודת-המוצא היא הפיס-קה שנעלמה בסיפור תוך חילופי הגירסאות שנת-רחשו בו. אגב כך מתחקה הוא על קטנות ה"עשויות להטיל קו-חיבור מתעבה והולך" בין סיפור זה שנוצח בידי מבקרי עגנון לבין סיפורי עגנון אחרים. אותה פיסקה שנשמטה, היא כפאראפרזה על מישקלו הקיצי-בי של הפסוק בתהלים, "גם צפור מצאה בית ודרור קן לה", והריהו תר ברוב בקיאות אחר גלגוליה בספרותנו לדורותיה ואף באבנגליון ובשירה הגר-מנית. כשחוזר סדן מאותו סיוור בפיתולי שבילים לפיסקת עגנון שהושמטה, מתגלה לו דיוקנו של הסיפור "חופת דודים" לכל רבדיו: "פרצופו הגלוי גורל יחידה ויחידה, פרצופו הסמוי גורל סמליהם, גורל העם וארצו" (שם, עמ' 213—214). אמנם פר-שנות ממין זה כפסע בינה לבין הוצאת דברים מידי פשוטם לידי עיוותם, וסכנתה אורבת לפתחם של מבקרים, שאינם מצויידיים כסדן ברגישות אנא-ליטית לטכסט, ובקיאות שאינה מאבדת אף טיפה מאוצרות המלים וצירופיהן הגנויים בספרותנו. כשם שהוא חופר בלשונו של עגנון לשם חישופם

החזיון של כתיבתו בידיש, וקורא ל"בדיקה מדוק-דקת של השפעת יידיש וגלגוליה בכתיבתו — — — היכן וכיצד פלש יסוד יידיש לתוך הנוסח העברי" (שם, עמ' 140).

התמורה בהערכת מיפעלו האמנותי, של עגנון, ששימשה נקודת-מוצא לחקר עגנון שלאחר-כך, נתבשרה באותם מאמרים, "עם ארבעת הכרכים" משנת תרצ"ג, וב"מעגל ובחינתו" משנת תרצ"ה. סדן בא לפורר את האינטרפרטאציה המקובלת על דמותו של עגנון כסופר הפשטות והתום בהוויה היהודית. הוא ערער על ראיית א"מ ליפשיץ את עג-נון כחוני המעגל, שחמק רדום על פני תהפוכות דורו והפליג אל מציאות רחוקה ושלווה. גירסתו של סדן היא כי "חוני לא נמנם. אדרבה, עיניו פקוחות היו ואוזניו קשובות היו ונפשו פתוחה לרחש-החיים של דורו" (שם, עמ' 46). אדרבה, לדידו הריהו אחד הכרוזים ושליחי הציבור של הדור הנבוכך והמסוכסך בנפשו. הנהייה אחר דורות שעברו אינה גילוי של אידיאליזאציה רומאנטית אלא ביטוי לחיפוש מחסה בצל הסב, מתוך מצב של תלישות וחוסר-אחיוה. והפנייה אל העבר שתי פנים לה, של הערצה ושל לעג, כפל-פנים המודגם גם ביסודות ההומור שב- "הכנסת כלה". הנוסח האפי, שהמבקרים קשרו לו כתרים, רק בא "לחפות על הקרקעית התחתית של עומק ניגודים". סדן היה ראשון לא רק בתפיסת אמנותו של עגנון על דו-ערכיותה וערמתה, אלא גם בשימת הלב, עוד בשנות השלושים, לסיפורי "ספר המעשים", שמפרשי עגנון לא נתנו דעתם עליהם. סיפורים "מזורים" אלה לא על גיבורי עגנון אלא על יוצרם באו ללמד; הריהם בגדר תעודה אוטוביוגרפית "ובה פשט ורמז למתחולל בנפש המשורר, והיא נפש אדם הנקלעת נבוכה ביער הת-היות ומבקשת חסות לעצמה במצודת פשטות ותום" (שם, עמ' 47).

אם הנחות-יסוד נקלטו היטב — כיום הן שגורות אף על פיהם של תינוקות דבית רבן — הרי לא הושם לב לרמזים שרמו סדן על הקשרים שבין יצירת עגנון לבין הנוף הכללי של הספרות העברית החדשה, ובייחוד בין כמה מדמויותיו לבין דמויות ברנר, גנסין ושופמן. ועדיין עגנון האמן הוא בבחינת אלון שגיא ובחדד, שהבקורת לא עשתה נסיון נאות לערותו במהלך של הספרות העברית בת-הזמן. סדן לא הסתפק ברמזים לזיקתו של הסיפור האג-

וכמישתם, ועל מלחמות הלשון העברית, כיבושיה ונסיגותיה, התפתחותה הפנימית של הלשון וסגנון-נותיה, על מעשי השאילה והתחחסנות, תוך הידר-שות שבכובד-ראש לחזיון התרגום, כגילוי מובהק לפלא תחייתה של העברית כלשון ספרות וחיים. וגיבורו של הפרק המסיים באותה מסה, "אל השתין", הוא ביאליק, "נקודת המוקד הגדולה" לכוחות הג' לויים והנעלמים בחיי ספרותנו בדורות אחרונים. פרק זה מורכב ממסות שנתפרסמו זה-כבר והן מוב-אות כמעט ככתבן, אך המסגרת החדשה היא כמו-סיפה להן טעם חדש, כשחזיון ביאליק תורם תרומתו לביאור הכוחות הפועלים בספרותנו, "מבלי שהוא יתבאר מתוכם".

מסת-מבוא זו, שנכללה לימים בספרו של סדן "אבני בדק", היא נקודת-צומת משמעותית בפעלו המסועף, אך היא לא היתה בגדר חידוש-פתע או תפנית בדרכו, כפי שהדבר מצטייר לפעמים. הריהי גיבושם והצטללותם של דברים, לא רק בלחץ חזיו-נות השואה והתקומה שפקדו את עם ישראל; אלא דברים שנתרקמו ואף הובעו, במעומעם או במפורש, עוד בשנות השלושים, בשעה שקהילות ישראל עוד לא הוכרעו לטבח.

רוחו של ביאליק מרחפת על מסה זו בסוגיות מהותיות, כגון תפיסת החוט המשולש של תנועות המתנגדות, החסידות וההשכלה, היונקות, עם כל ניגודיהם, משורש אחד — המצוייה, בהקשר אחר, במסתו של ביאליק "הבחור מפאדובה"; הרגישות הדרוכה למאבק על קיומה של הלשון העברית, ולבע-יית כינוסה ותרגומה של יצירת היהודים בלשונות נכר; ואולי על הכל, תפיסת זיקת הגומלין בין הלשון העברית ללשון יידיש — בחיים ובספרות, במ-הלך הדורות ובדור אחרון.

סדן עצמו הזכיר לא פעם, עד כמה נתרשם מהר-צאת ביאליק על יחסי שתי הלשונות שהאזין לה בשעתו בתל-אביב. צדקה נעשתה ללשון העברית, לפי ביאליק, שחללה לשמש לשון-דיבור ולשון-חולין, שלולא כן היתה מתעמעמת בהשפעת לשונות הלעז הסובבות ומתפצלת פלגים פלגים, לפי ארצות מושבם של היהודים, יידיש היא שקיימה תפקיד זה של שפת-החולין, ספגה השפעות זרות, והגנה בכך על העברית מעיוות דמותה — עד שהגיעה תקופת תחייתה של העברית. לדברי ביאליק, חוש-הקיום שבנו הוא ששמר את הענק, זו לשון-הנצח של יש-

של סמלים ורעיונות סמויים, נותן סדן דעתו על חקר סגנונו כחזיון לעצמו. הוא מעודד את הנר-תעים מפני גישוש ראשון בסוגיה זו להתגבר על "אימת המשאוי שלפניהם", ותרומתו שלו היא המח-קר "לשון סופר וספר — ללשונויותיו של ש"י עגנון וסביביהם". ברוח פסוק של א"מ ליפשיץ במונר-גראפיה שלו על עגנון, כי בפרוזה של עגנון "יש לפעמים להרגיש בריתמוס של מליצה ופסוק שאין מהם מלה במשפטיו, בלתי אם הקצב לבדו", עדר סדן בקרקע-בתולה זה עוד בשנת תשי"ד במאמרו "למסכת כלים" (על ש"י עגנון, עמ' 157). חקירה זו של פסוק מן הסיפור "עפר ארץ-ישראל", המ-נוסח על-פי הריתמוס של אגדת חז"ל במסכת בר-כות, יש בה משום דוגמה והנחייה לממשיכים, אך גם כאזהרה שלא להסתפק ברישום מימרות ושימושי לשון מן המקורות ושינוייהם, אלא בפשר השינויים וב"רוח חיתוכה" של חטיבה שלמה.

דומה, כי הכוח המניע את סדן בעיוני לשון אלו הוא עניינו העז לגלות את "מאבק הסתר", כלשונו, "שבין כוונת הסיפור להבליע בתוכו את חמרי הל-שון, שיניקתם מן השיתין, בין כוונתם הם לקיים את האצור והמעורה בהם משרשם".

1

בשעה שהוא נותן דעתו לספר וסופר כגילוי מקורי בפני עצמו, לא העלים סדן עין ממפת הספרות הג' דולה, זו המשתרעת על פני השטח ואף זו הסמויה מן העין. והנה במסת-מבוא זו, המיוסדת על סידרת הרצאות שנשא בשנת תשי"ז, ושראתה אור בחוברת בשנת תשי"א, בא סדן לערער על מוסכמות בהיס-טוריוגרפיה של הספרות העברית בדורות האחר-נים, ולתת זכות אורח בספרות העברית החדשה, עם הענף של ספרות ההשכלה, גם לענפים שמיסודה של היהדות החרדיית, הן לספרי החסידים והן לספ-רי המתנגדים, אשר ספרות ההשכלה נתקיימה במ-חיצתם, ואף התפרנסה מן ההתמודדות הרעיונית עמם. במסת מבוא זו משתדל הוא לפרוץ גם את המחיצות שבין הספרות העברית לבין היצירה ביי-דיש, ואגב כך נותן הוא הכשר גם להכללת היצירה בלשונויות לועזיות, ובלבד שזו לא רק נכתבת בידי יהודים אלא גם נושאה יהודיים והיא נועדת מלכת-חלה לקורא היהודי. המסה זורעת אור על מרכזי ספרותנו במערבה ובמזרחה של אירופה, בפריחתם

רתם העברית של אנשים כגון לפין, ריב"ל, גוטלובר או צווייפל, שמלבד העובדה שכתבו יידיש, היו סופרים עבריים מובהקים, הוא מצהיר את האני-מאמין שלו בדבר "האזניה הפרסונאלית" של סופרים מעמודי-התווך שהם כפול-לשון ביצירתם, הנוקמים ל"לשון בת-ברית והיא לשון-הנצח, ולשון בת-לוויה והיא לשון הזמן" (אבני מפתח, א', עמ' 131).

טעות גדולה היא לתלות בסדן הרהורים על מתן גיטפטרין לספרות ההשכלה. עם שהוא מדגיש את מאזנה השלילי של ההשכלה מבחינת אוריינטאציות רעיוניות שלה, שנופן משקיף לעבר הטמיעה הלשונית והלאומית, הוא מורה על מאבקה ההירואי על הלשון העברית, ואף על יניקתה מן החסידות והמתנגדות אגב התמודדות עוינת עמן. אך אין הוא גורס, כמובן, את הזיהוי הרווח של ספרות הדורות האחרונים עם ספרות ההשכלה. דומה כי אי-הבהירות בסוגיה זו מקורה בהעדר קו-יתחום ברור, בגירסתו של סדן, בין ההשכלה כתנועה חברתית-אידיאית לבין ספרות-ההשכלה בבחינת ספרות. היטב יודע הוא להבחין בין האידיאולוגיה של המשכילים, ש"לא היתה אלא ילקוט דל של דעות ראציונאליסטיות" (אבני בחן, עמ' 18—19) ובין תוצאות מעשיהם, שהיו מעורים בפועל בתרבות העם, בלשונו ובמסורתו, שלא מדעתם שלא ככוונתם. אחד מביטויי התערות עמוקה זו של ספרות-ההשכלה ברבדי ספרותנו ובהוויית העם מודגם במחקרי הלשון העברית ובצירופים ומזיבים שהגיש לנו סדן באסופות מאירות-עינים, כגון "גלגל מועדים" או "שאלה וקניין".

סדן הגדיל לעשות למען תודעת רציפותה וכל-לזותה של ספרותנו לתקופותיה וללשוניותיה. הוא גילה נופים חדשים, חשף רבדים נשכחים, וערער בעוז על מוסכמות. כמה הלכות ממישנתו של סדן עדיין טעונות ביסוס ואימות במיבחן מיתודי ותיאורי כאחד. אך דומה שהנחותיו הכלליות על מהות ספרותנו והווייתנו הרוחנית אינן מיבחן שלו בלבד, אלא הן כרוכות ושלובות במיבחנם וחשבון-נפשם של דורנו ושל הדורות הבאים.

ראל, מנשירת אברים ופיצולם (אבני בדק, עמ' 183). בה בשעה, אומר ביאליק, "יש חיות וערך ליידיש, כל אימת שהיא דבוקה ללשון העברית ויונקת מלשונה. אבל כשהיא פורשת מן הלשון העברית, פוסקת זכותה והיא מקפחת את ערכה" (ביאליק, דברים שבעל פה, ב', עמ' קנד).

אם הדיון בשתי הלשוניות היה לביאליק הוראת-שעה בשעת פולמוס ציבורי, הרי סדן, שהלך בעניין זה בעקבות ביאליק, השמיע רובי דבריו בסוגיה זו בתקשר היסטורי חדש (ועיקרי דבריו נתפרסמו ב"אבני בדק" וכן ב"היימישע שריפטן" שלו ביידיש). בצורה מפורשת ונרחבת הרבה יותר הוא מתחקה על הזיקה הדיאלקטית המופלאה, שהתקיימה בהוויית העם על דרך היריבות וההתמודדות המדומה ועל דרך קשרי גוף ונשמה כאחד. סדן דוחה את מגמות הפיצול והבידוד הנוקשה, שפירושו דלדול רוחני מתוך התפרקות מנכסי התרבות שנוצרו בלשונית שבטיו של העם היהודי, ויותר מכולם בלשון השבט האשכנזי. אך לא פחות דוחה הוא כל נסיון לערער את יחסי הפרופורציה בין יידיש לעברית ואת ההבחנה הערכית המפורשת, שמשמעה ההגמוניה ההיסטורית של הלשון העברית. הוא מבהיר וממחיש עמדתו זו בעיקר לאחר יסוד הקתדרה ליידיש באוניברסיטה העברית, שכיהן בה כמחוללה וכראשה, והוא ממשיך בכך בתנופה בעיוניו גם עתה לאחר פרישתו מכהונתו.

זיקת הלב ותשומת הלב ליצירה ביידיש, האמנותית והעממית, נתגלו עוד בשנות השלושים בימיו עריכתו את המוסף הספרותי השבועי רבי-המשקל של "דבר", כשהוא עושה לגישור התהומות בין שתי הספרויות ה"יריבות" על-ידי דיווח עקיב על ההופעות הספרותיות ביידיש, על-ידי תרגומיו משירת יידיש, על-ידי ערות לתאריכים ומאורעות בספרות יידיש ועל-ידי התכתבות מסועפת עם סופרי יידיש. (היימישע שריפטן, ב', עמ' 323). אבל גם באותן השנים הוא מזהיר מפני בידודה של ספרות יידיש והינתקותה מן הספרות העברית. בשעה שהוא מתרעם על התעלמותו שאל איציק מאנגר, הקרוב כל-כך ללבו כמשורר, בספרו "דמויות קרובות", מיציי-